Editör:
Mustafa Tekin

Bir Dünya Tanrı

İnsanlık tarihi kabaca gözden geçirildiğinde bile, "Tanrısız" bir döneme rastlamak imkansızdır. Modern zamanlardaki kategorileştirmede din ve Tanrı insanlığın erken dönemlerine primitif bir ürün olarak gönderilmekle birlikte, Tanrı yine yoğun bir tema olarak tartışmanın konusu olmaya devam etti. Hatta din ve Tanrı'nın gelecekte işlevini yitirerek kaybolacağı şeklindeki beklenti gerçekleşmediği gibi, mitoloji postmodern dönemde kendisini yeniden gösterdi. Modernlikten itibaren Tanrı'ya "bundan sonrası benim" diyerek dünyayı kendi başına inşa edeceğini düşünen insan krizlerle yeniden sarsılmaya başlamıştır. Anlaşılmıştır ki, Tanrı'ya veda etmek o kadar da kolay değildir. Çünkü Tanrı'ya veda, insanın kendi üzerine çöküşü ve ölümünü işaret etmeye başlamıştır. Dünya ölçeğinde farklı dinlerin Tanrı anlayışlarını ele alması sebebiyle çalışmamız "Bir Dünya Tanrı" ismiyle vücut bulmuştur.

Kitapta, aşağıda belirtilen sorular muvacehesinde dinlerin Tanrı-toplum etkileşimi netleştirilmeye çalışılmıştır. 1-Varolan teoloji, Tanrı'yı nasıl tanımlıyor? 2-Bu dinlerin yaşandığı toplumlarda nasıl bir Tanrı tasavvuru ortaya çıkıyor? 3-Tanrı'ya verilen sıfatların sosyal yansımaları nasıldır? 4- Böyle bir Tanrı anlayışı nasıl bir dünya inşa ediyor? 5-Bu tanrı anlayışı, hangi çağdaş sorunları çözüyor ya da sorunlar çıkarıyor? 6-Bu tanrı anlayışı nasıl bir Tanrı-insan ilişkisi kuruyor? 7-Bu tanrı anlayışı nasıl bir Tanrı-çevre (tabiat) ilişkisi kuruyor?

THG
0995936
TVH

www.ragbetkitap.com
facebook.com/ragbetyayinlari
instagram.com/ragbetyayinlari
twitter.com/ragbetyayinlari

ragbet yayınları

ISBN: 978-605-7699-88-6
9 786057 699886

Bir Dünya Tanrı

Editör:
Mustafa Tekin

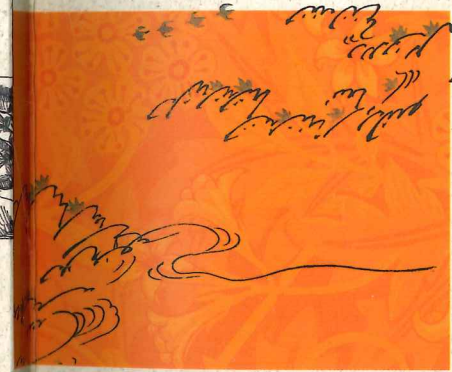

Bir Dünya Tanrı

Editör:
Mustafa Tekin

ragbet

BİR DÜNYA TANRI

Editör
Mustafa Tekin

rağbet yayınları

RAĞBET YAYINLARI

BİR DÜNYA TANRI

Editör: Mustafa Tekin

1. Baskı: İstanbul, Nisan 2022

ISBN: 978-605-7699-88-6

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 52141

Son Okuma: Doğukan Özdemir

Sayfa Düzeni ve Kapak Tasarım: ademsenel.com

Baskı - Cilt

Enes Basım Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi
No: 210 Topkapı / İSTANBUL
Tel. 0212 50 147 63 Sertifika No: 45822

RAĞBET YAYINLARI

Sümer Mh. 30. Sk. No: 24/A Zeytinburnu / İstanbul
Tel.: 0212 528 85 19 • Faks: 0212 528 85 20
bilgi@ragbetkitap.com
www.ragbetkitap.com
facebook.com\ragbetyayinlari / instagram.com\ragbetyayinlari / twitter.com\ragbetyayinlari

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

GİRİŞ

MUTLAK OLANI FARKLI ŞEKİLLERDE TASAVVUR ETMEK: FARKLI TANRI TASAVVURLARI 13
Dr. Öğr. Üyesi Ebuzer DİŞKAYA

I. BÖLÜM
MONOTEİST KİTAPLI DİNLER

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TANRI TASAVVURU 49
Doç. Dr. Hasan OCAK

HIRİSTİYAN TANRI 85
Arş. Gör. Adem İRMAK, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜMÜŞ

YAHUDİ TANRI 129
Prof. Dr. Mustafa ALICI

II. BÖLÜM
İNSANLIĞIN BİRLİĞİNİ SAVUNAN EVRENSEL DİNLER

BAHAİ DİNİNDE TANRI ANLAYIŞI 173
Türkiye Bahai Toplumu, Dış İlişkiler Temsilciliği

III. BÖLÜM
ORTADOĞU'DA DİNİ GELENEK

(Y)EZİDİLER'DE TANRI VE TANRISAL VARLIKLAR 217
Prof. Dr. Metin BOZAN

uzam içerisine yayılarak yerleştirilmesi, onu mekanizmalar üzerinden konuşulmasını birlikte getirmektedir. Dolayısıyla tabiat Tanrı'yı yansımalarından izleyebileceğimiz, Ona dair okumalar yapabileceğimiz göndergeli bir varlık olmaktan çıkmaktadır. Modernlikle birlikte Tanrı'dan boşandırılan tabiat, postmodern teolojide Tanrı dolayımlı anlamlarından sıfırlanmış durumda, modernliğin tabiat tahribine negatif göndermelerle bir hassasiyet oluşturmuşsa da, yapaylıktan kurtulabilmiş değildir. Özellikle metropollerde "dikey bitki"lere doğru dönmesi ve tabiata erişimin özel zaman ve merasimi gerektirmesi, aslında insan ile tabiat arasındaki mesafeyi göstermektedir.

İnsanın Tanrı'nın dengi haline gelmesi, bu dünyada onu kılavuzsuz bırakmaktadır. Neticede "insandan hiçbir talebi bulunmayan", "tek üstün varlık olmayan", insan üzerindeki tüm otorite ve koruyuculuğunu terketmiş bir Tanrı en azından dilsel açıdan Tanrı'ya dair tüm yüklemeleri geri çekmektedir ki, bu Tanrı'nın ölümü demeye denk gelmektedir. Postmodern teoloji bu anlamda daha çok insanı geçmişin ıstıraplarından kurtarayım derken, önerdiklerine dair hiçbir hikaye yaz(a)mamış oluşuyla dikkat çekmektedir. Tanrı'nın otoritesine son verirken, insanı dünyada otoriter bir varlık kılmıştır; üstelik bu ceberrutluktan kurtaracak imkanları insanın elinden alarak bunu yapmıştır.

ATEİST TANRI

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU*

Ateist Tanrı'dan kastedilen husus elbette ki, Tanrı'nın ateist veya teist olması değil, ateistin Tanrı algısıdır. Ateistin zihnindeki Tanrı kavramıdır. Daha doğrusu ateistin sözde tanrısızlığıdır. Pekâlâ, inanmayan kişinin zihninde gerçekten bir Tanrı var mıdır? Veya herhangi bir Tanrı imgesi bulunmakta mıdır? Bir insan nasıl olurda inanmadığı bir varlığı kavramsal hale getirebilir onu düşleyebilir veya O'nu betimlemeye çalışabilir ki? Dinî veya felsefi kaygılar bir tarafa, mantıksal olarak bu mümkün müdür? Ortada bir çelişki yok mudur? Bir insan özensizce "Tanrı yoktur" derse bu bir paradoks olmaz mı? Yani bir yandan Tanrı'dan söz ederken, nasıl olurda diğer yandan sözünü ettiği, hakkında konuştuğu varlığa yok diyebilir? Veya var olmayan bir Tanrı'dan söz edebilir miyiz gerçekten? Ortada sadece dil açısından değil, kavramsal ve etik açıdan da sorunlar ortaya çıkmaz mı? İşte bu çalışmada ilgili sorunlara değinmeye, dahası ateistin Tanrı gerçeği karşısındaki tutumunu ifade etmeye çalışacağız.

Kuşkusuz ateistin Tanrısı hiç olmadı. Var olması da mümkün değildir. Yani bireysel olarak ateistin zihninde Tanrı'nın var olup olmaması bir tarafa, onun yok dediği Tanrı – zihnindeki hayalimsi varlık- zaten gerçekte hiçbir zaman var olmadı.

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Öğretim Üyesi.

Çünkü ateistin yok dediği, zaten var olmayan, var olması mümkün olmayan sözde bir varlıktır. Bu hayali varlık çelişkilerle dolu, karmaşık ve bir o kadar da paradoksaldır. Hayal ürünü bir varlıktan öteye de geçmemiştir. İnanan insanın inandığı ve anlam yüklediği varlıkla hiç bir ilgisi bulunmamaktadır. Asıl insan zihninin üretimi olan, Freud'un yansıtılan (projekte edilen) veya Feuerbach'ın ifadesiyle zihnen yaratılan denilen Tanrı işte bu ateistin tanrısıdır. Yani, insan zihninin ürünü olan varlık, gerçek Tanrı değil aslında ateistin kendi düşlediği tanrısı, yanılsama da kendi yanılsamasıdır.

Ateist, Tanrı kavramı adı altında sözde bir kavram üretip, bir takım nitelemelerde bulunup sonrasında onu yıkmaya çalışmaktadır. Ancak ne nitelediği tanrı inanan insanın zihnindeki Tanrı, ne de kendisinin hedef aldığı Tanrı, gerçek Tanrı'dır. Bu durumda ateizmin tanrısı, gerçekte Tanrı mıdır? Bu Tanrı'nın inkarı da gerçekte ateizm midir? Yani sözde önyargıların kendisini salt bir inançsızlık durumu olarak görebilir, değerlendirebilir miyiz? Dolayısıyla bu yap boz biçiminden öteye geçmeyen tamamen yanılsamalar, çelişkiler, genellemeler, tutarsızlıklar üzerine kurulu ateizm denemesi tartışılmayı, ele alınmayı ve muhatap olunmayı hak ediyor mu? Kendi içerisinde gerekli düşünsel veya etik şartları taşıyor mu? Bunlar yanıtlanması gereken oldukça ciddi sorulardır. Söz gelimi bir insan Descartes'ın ontolojik argümantasyonuna inanmayabilir veya onunla pek çok konuda hemfikir de olmayabilir. Ancak onu eleştirirken, filozofun düşüncelerini anlamadan, "en yetkin Tanrı" kavramının ne olduğunu tam olarak bilmeden konuşması, en masum ifadeyle bilgisizliğin göstergesidir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında farklı insanlar yine farklı biçimlerde de olsa bir şekilde varoluşu anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmış, bu çerçevede kendince varlığın arkasında gördüğü veya varlığını borçlu hissettiği görünmez yüce bir değerden söz etmiştir. Bu hareket biçiminin arkasında da sadece

kendimizin değil, içerisinde yaşadığımız dünyamızın gerçekliğinin görece olduğu, bunun ötesinde görece olmayan asıl mutlak gerçekliğin yani Tanrı'nın bulunduğu düşüncesidir. Dolayısıyla Tanrı inancı, aslında insanın gerçeklik arayışının doğal bir neticesidir. Bu arayışın dile getiriliş biçimi ve kullanılan ifadeler kuşkusuz objektif ve standart olmayabilecektir. Olmasını beklemek de yersizdir. Konu önümüzde duran bir masanın farklı açılardan nasıl göründüğü sorunundan oldukça farklı ve karmaşıktır. Kaldı ki her felsefe öğrencisinin çok iyi bildiği gibi farklı açılardan birebir gözlemlediğimiz ve dokunduğumuz nesneler, örneğin masa hakkındaki bilgilerimiz veya daha doğru bir ifadeyle izlenimlerimiz dahi tartışmaya açıktır. Görünüşün ve gerçekliğin zorunlu olarak eşit olmadığı, bunların birbirinden farklı olabileceği gerçeği sadece Herakleitos veya Parmenides öğretilerinden anlaşılmaz, basit bir gözlemle de elde edilebilecek basit bilgilerdir. Doğa da bu kuralın dışında değildir hiç kuşkusuz.

Ateistin anlamadığı, daha doğrusu anlamak istemediği husus, yüce Tanrı kavramının ve bu kavramın arkasındaki arayışın hiç kuşkusuz özünde felsefi gerekçeleri olduğu gibi dini, kültürel, etik, sanatsal veya tartışmaya kapalı bazı kişisel temellerinin de bulunabilmesidir. İmdi bu arayışı yadsımak, ötelemek veya önemsizleştirmek olası bir durumdur. Yani bazı insanlar kendince bir tavır takınarak bir başkasına niçin mevcut olanla – gördüğünle, duyduğunla, deneylediğinle- yetinmiyorsun da, ötelere gitmeye çalışıyorsun diyebilir. Hatta mevcut yapıyı, yani görünür dünyamızı yücelterek, sözde bilimsel gerekçelerle, maddi olan her şeyin nesnelliğinden söz edebilir veya dahası onu önümüze tıpkı bir Tanrı gibi koymaya da çalışabilir. Diğer bir deyişle ötelere gideni ve daha yüce bir varlık arayışındaki insanı eleştirirken, tutarsızlığa düşmek pahasına, doğanın kendisini yüceltebilir, yani ona bir nevi Tanrısallık da

atfedebilir. Ama bu haklı olduğu anlamına gelmediği gibi arayışta olan insanı da engellemez veya etkilemez.

Doğayla yetinmeyen, ötesinde yüce bir varlık düşleyen herhangi bir insan, bu varlığı sadece uzaklarda değil, hiç kuşkusuz içinde de hissedebilecektir. Doğada olup bitenleri, akışı ve oradaki nedenselliği gözlemlerken, Aristoteles'in deyişiyle "theoria"da, nedenlerin nedenine yani İlk'e varmaya çalışırken herhangi bir kişi halden hale geçecek, zihinsel mutluluktan uçacaktır[1]. Bu süreçte ruhunun derinliklerinde sözcüklere dökülemeyen, kelimelerle ifade edilemeyen duygular da yaşayacaktır. Sorun da burada başlamaktadır. Bu arayışın objesi ateist için anlaşılır olmadığı gibi, felsefi yakıştırmaları da hak etmemektedir. Kant'ın deyişiyle üstümüzdeki yıldızlı gökyüzü ve içimizdeki ahlak yasası içimizde hayranlık duyguları uyandırmıyor mu?[2] Bu ve benzeri duyguların bizi ulaştırdığı yer Tanrı'nın kendisi değil mi? Bu Tanrı da ateistin kavrayışının, algısının hatta anlama kapasitesinin ötesinde değil mi? Ne yazık ki ateist bu metafiziksel bakışa kapalı olduğu gibi, onu anlayacak derinlikten de yoksundur. Bu yoksunluk onu içinden çıkamadığı bir sığlığa ve darlığa da mahkum etmektedir. Bu sığlığı pozitif bilimle aşma denemesi veya bahanesi de pek gerçekçi olmayacaktır. Çünkü bilim pek çok sorunumuzu çözmekle birlikte insani arayışlarımıza çare olamamakta, bazen bir kenarda öylece durabilmektedir. Diğer bir deyişle metafizik alan içimizde olmakla birlikte pozitif bilimlerin ulaşamayacağı mesafededir.

Varlık ve oluş sorunundan hareketle bilge kişinin aradığı Tanrı, ne antik dönemlerdeki mitolojik tanrılardır, ne de ateistlerin mitoslardan esinlenerek onları anımsatan hayali varlıklarıdır. Mitoslara rağmen insanlar her zaman onları aşan ve

1 Aristoteles'in Tanrı anlayışı için bk. Aydın Topaloğlu, *Filozofların Tanrısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2020, s.57

2 Kant, I., *Pratik Usun Eleştirisi*, (çev. İ. Z. Eyüboğlu) Say Yayınları, İstanbul 2008, 221

onlardan oldukça farklı olan tek, yüce ve aşkın bir varlığa inanmışlardır. Dahası bu idea, yani en yüce olan düşüncesi bi zatihi mitolojilerin ve bütün paganist düşüncelerin içerisinde de mevcuttur. Kaldı ki mitosların arkasında da kabul etsek veya etmesek dahi yadsınamayacak bir derinlik ve düşünce zenginliği söz konusudur. Onlar da insanlığa mal olmuş, olan biteni anlama ve açıklama çabasının ürünleridir. Karl Popper'ın ifadesiyle bazı bilimsel teorilerin oluşumunda dahi bu efsanelerin izleri bulunmaktadır. Nitekim Freud'un "ego, süper ego ve id" görüşleri, Popper'a göre Homer'in hikâyelerinden esinlenmiştir. Sonuç itibariyle bu mitoslar bilimsel düşünüşün ilerlemesini sağlayan hayal gücümüzden başka bir şey değildir[3]. Kendi içinde bir mantığı ve temellendirmesi de bulunmaktadır. Bu noktada Tanrı düşüncesini mitolojiye indirgemek günümüzde yapılagelen yaygın bir ateistik davranış olsa da aynı çevrelerin mitolojik düşüncenin nereden kaynaklandığını açıklamak konusunda geri adım atmaları veya konuyu ilkellik ya da evrilmeyle açıklama çabaları oldukça tutarsız ve kaçamak bir davranıştır.

Gerçek Tanrı, Ksenophanes'in haklı olarak dile getirdiği gibi Antik Yunandaki mitoslardan oldukça farklı olup onlara yakıştırılan insani özelliklerden de bir hayli uzaktır[4]. Günümüz ateizminin ne yazık ki Tanrı adına söylediği şeyler, Ksenophanes'in cesur mitos eleştirisinin de çok gerisinde, hatta konusu ve bağlamı saptırılmış kötü bir kopyasıdır. Hâlbuki ne Tanrı mitlerle ilişkilidir, ne de inananlar, zorunlu olarak Antik çağlardaki gibi Tanrılara insan kurban edenlerle aynıdır.[5]

3 Karl Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, New York 1961, s. 162

4 Aydın Topaloğlu, *Filozofların Tanrısı*, İz yayıncılık, İstanbul 2020, s. 90-92

5 Kutsal Kitaplarda geçen Hz. İbrahim Peygamber öyküsü de bazı insanlarca yanlış anlaşılmakta, gerçek dinin amacının insan kurbanını engelleme olduğu unutulup, Hz. İbrahim'in rüyası da, nitekim bizzat kendisinin yaptığı gibi ilahi bir emre işaret olarak algılanmakta ve hatalı yorumlar üretilmektedir. Halbuki gerçek Tanrı, bazı kültürlerde var olan bu kanlı geleneğe, Hz. İbrahim şahsında son vermiş, insan kanı dökmenin önüne geçilmesini istemiştir.

Kuşkusuz insan var oldukça mitoslar da eksik olmayacaktır. Belki her devir kendi efsanesini oluşturmakta da gecikmeyecektir. Bu ateist için de öyledir. Onlar da belki fizik ötesi olmasa da fiziksel koşullarda mitoslardan farksız bir biçimde dokunulmaz, eleştirilmez ve yadsınamaz kutsallar yaratmakta gecikmeyecektir. Bu bağlamda mitosların eskisi – yenisi, değerlisi - değersizi gibi bir tartışma da yararsızdır. Ancak insanoğlunun bir biçimde mitolojik evreyi tamamladığı, logos'a geçiş yaptığı ateistlerce de savunulmaktadır. Ancak sonuç itibariyle logos ta değişimin ötesinde bir değişmez ilkeden, çokluğun arkasında bir birlikten, ölümlü olanın arkasında ölümsüzden söz etmiş, bunu da rasyonel bir zorunluluk olarak ortaya koymuştur. Tanrı sadece inanılması gerekli olan teolojik bir zorunluluk değil aynı zamanda zihnin kaçamadığı bilakis desteklediği düşünsel açıdan mantıksal bir zorunluluktur da. Teolojinin yaratıcı olarak nitelendirdiği varlığı, düşünürler kaçınılmaz bir biçimde ya İlk, ya da Mutlak Yetkin varlık olarak nitelendirmişlerdir. Nitekim Aristoteles felsefesinde "İlk" kavramını çekip aldığımızda nelerin olacağı açıkça ortadadır.

İnanan kişinin zihninde düşündüğü ya da düşlediği yüce varlığı tam olarak sözcüklere dökemeyişi, ne onun bir eksikliğidir ne de düşlediği varlığa bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorun, sonlu ve sınırlı bir varlıkla, sonsuz ve sınırsız bir varlığın ilişkisindeki tek taraflı bilinmezdir. Yani işin doğasında olan bir durumdur. Farklı varlık katmanlarındaki eşitsizliğin veya boşluğun bir neticesidir. İçimizdeki arayış, yöneliş, çaba ve süreç bizim için söz konusudur. Çünkü zamansal ve mekânsal olan bizleriz. Sadece varoluşumuzun kısıtlı imkânlarını kullanmaktayız. Doğal olarak görünenin arkasında bir şey varsa bu bizim için aranması gerekli olan bir şeydir. Yani gerçek mutlak varlık, Tanrı'nın ötelerde olduğu anlamında değildir. Mutlak varlık Kur'an'daki ifadeyle her an içimizde, kalbimizdedir (hatta

bize bizden -şah damarımızdan- daha yakındır[6]. Augustinus'un *İtiraflar*'ında ifade ettiği gibi O'nun varlığı bizim için yaşamda güven, sebat ve ahlak kaynağı, mutluluğun güvencesidir[7].

Ateizm fizik ötesi yüce bir varlık fikrini reddedebilir ve bütün odaklanmayı doğanın kendisine yöneltebilir. Nitekim öyle de yapmaktadır. Niçin böyle yaptığıyla ilgili elbette pek çok gerekçe söz konusu olabilir. Ayrıca bazı gerekçelerin coğrafyaya, kültüre, yerleşik inançlara ve kişilere bağlı olduğu ve değişebildiği de unutulmamalıdır. Nasıl ki tek bir inanç biçiminden söz edemiyorsak, buna karşın tek bir ateizm denemesinden de söz edemiyoruz.

İnanan insanlar Tanrı kavramının inanç tartışmalarının ötesinde zihnimizde tıpkı matematik sayılar, geometrik biçimler, iyi ve kötü gibi etik kavramlarla birlikte, doğuştan yani a priori bir kavram olduğunu, hatta bunun bi zatihi Tanrı'nın kendisi tarafımızdan zihnimize nakşedildiğini ileri sürerler. Öyle ya, nasıl olurda bizim gibi her şeyi bilmeye gücü yetmeyen varlıklar, sonsuz derecede yetkinliği olan bir kavramı ortaya koyabilsinler ki? Bu topyekün evreni kucaklamaktan, ya da zihnimize sığdırmaktan daha kolay değil ki. Kaldı ki evren dahi şöyle ya da böyle artık anlaşılır olsa da bütün halinde bizim için hala muammadır. Dünyanın, Ay'ın, Güneşin, yıldızların ve galaksilerin yapısı hakkında bir şeyler bilsek de hala uzay hakkında bildiklerimiz, bilmediklerimizin yanında çok küçük kalmaktadır. Öyleyse uzayı veya evreni de kucaklayan, yahut onların çok ötesindeki Tanrı düşüncesini ortaya koymak, niteliklerini belirlemek doğrusu olağanüstü bir iştir. Bu olağanüstü işin arkasında da hiç kuşkusuz Tanrı'nın kendisi olabilir. Bize düşen taraf ise onu anlama ve tanımlama anlamında çok basit bir itirafı dile getirmektir: Kuşkusuz Tanrı, eğer Tanrı olacaksa ki öyledir, en yetkin olmalı ve yine aynı zamanda hiç bir

6 Kurân, Kâf 16

7 St. Augustine, *Confessions*, cev. R. S. Pine Coffin, New York 1961, s. 290-291

şeyden de geri kalmamalıdır, kalamaz da. Bizim kavrayabildiğimiz en genel geçer husus budur. Yani O'nun en mükemmel olduğu, hiçbir noksanlığının bulunmadığıdır. Burada biz elbetteki Tanrı'ya kendi ellerimizle yetkinliği vermiş veya onu istediğimiz için noksanlıktan uzak tutmuş olmuyoruz. Bu oldukça iddialı bir saptama olurdu. Yaptığımız sadece bu gerçekliğin farkına varmaktan öte bir şey değildir.

Descartes yukarıdaki düşünceyi felsefe tarihinde en güzel bir biçimde dile getirenlerden biridir. Anselm, Farabi ve onların takipçileri gibi daha önce de benzeri şeyleri söyleyen pek çok filozof vardır hiç kuşkusuz. Ancak günümüzde dahi ele alınarak önemle tartışılan bu argüman ki *ontolojik kanıt* olarak geçmektedir kaynaklarda, Descartes tarafından formüle edilmiştir ve özetle şunu söyler: Tanrı, zihnimizdeki en açık ve seçik olan kavramlardan biridir. Hakkında en ufak bir kuşku bulunmamaktadır. O, en yetkin bir varlıktır[8]. Yetkinliği hem mental olarak hem de reel olarak açıkça ortadadır. Yani zihnin bir yaratımı veya sadece düşünsel seviyede olup ta gerçekte varlığı bulunmayan değildir. Tanrı, Tanrı olmak bakımından, hatta tek başına kelime anlamıyla dahi olsa, var olandır. Sadece var değil, varlıkların en yetkin olandır. Bu yetkinlik (mükemmellik) burada sadece teolojik bir ifade de değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, O'nun varlığı hem zihnen hem de mantıken bir zorunluluktur. İnsanoğlu düşünmeye başladığından itibaren bu kavramı içinde keşfedecek ve yine kendi aklıyla temellendirecektir. Tanrı'nın varolmaması diye bir durum sözkonusu değildir. Varolmadığını da düşünebiliriz. Ancak bu sadece bizleri bağlar, Onun varlığını yok saymaz dahası bizler O'na yok desek bile, O yok olacak bir varlık değildir. Bu noktada Evren bizim için güzel bir analoji durumundadır. Evrene inanmasak veya bir an için onu yok saysak kuşkusuz bu durum evrenin varlığında bir şeyi değiştirmeyecektir. Varlığını Tanrı'ya

8 Descartes, *A Discourse on Method*, London 1949, s. 120-126

borçlu olan evreni yok sayamıyorsak, Tanrı'ya nasıl yok diyeceğiz veya dersek bile O'nun varlığından nasıl bir şey eksilteceğiz? Gülünç bir durum ortaya çıkacaktır. Tabi bu noktada evrenin somutluğundan hareketle Tanrı'yla kıyaslanamayacağını söyleyenler de çıkabilecektir. Yani evren önümüzde duran somut bir gerçeklik, Tanrı ise göremediğimiz soyut bir varlıktır da denilebilecektir. O zaman da insanı sadece bedenden ibaret görüp soyut ve görünmez olan ruhun varlığını yok saymak gibi asırlardır süregelen bir yanlışın içine düşme riskiyle karşılaşacağız. Öyle ya ruh yoksa yaşayan canlı bir insanla, ölmüş olan bir insanın arasındaki temel farkı nasıl göreceğiz. Olayı tamamen biyolojik etmenlerle açıklamak da yeterli olmayacağına göre, görünmez de olsa insanı bütünleyen, tamamlayan ve ona hayat veren bir şeyin varlığından söz edeceksek, aynı şekilde daha büyük ölçekte evrene görünmez de olsa hayat veren, onu ayakta tutan ve canlı kılan bir Tanrı'dan (Evren ruhu?) sözetmemiz kaçınılmazdır. Bu noktada Tanrı kavramının doğası ile ilgili tartışmalar bir yere kadar anlaşılır olsa da, sadece görünmediği için onun inanılacak bir varlık olmadığını ileri sürmek açıklanması güç, kaba ve bir o kadar da sığ ideolojik bir tavırdan öteye geçmeyecektir. Evreni parçalayarak onu fragmanlara ayırarak bir tarafa koymak ve işte bu evren demek ne kadar tuhaf bir davranışsa, Tanrı bütünlüğünü ve evrenden daha öte kuşatıcılığını sözde de olsa parçalayarak, bir parçasını bir yerlere koyarak işte bu Tanrı'dır da demek aynı tuhaflıkta bir davranış olacaktır. Tanrı bütünün, evrenselin ve tam olanın adıdır. Bölünmüş, parçalanmış, konumlandırılmış veya kategorize edilmiş olan Tanrı değil, nesnedir, nesneler dünyasıdır. Yani, bizim dünyamızdır.

Küçük Dünyamız devasa evrenin bir parçasıdır. Yaşam olup olmadığını bilmesek de Dünyamız gibi evrende sayısız dünyalar, güneşler, galaksiler bulunmaktadır. Ve bizlerin bütün bu varlıkları bir kareye sığdırmamız, gözlememiz, her bir dünyanın

– parçanın oluşturduğu bütünü görmemiz mümkün değildir. Bütün bu parçaları birlikte düşünsek dahi nasıl ki evreni bütün halinde kavrayamıyorsak, bu bölünmüşlük ve parçalanmışlık içerisinde iken, bu bölünmüşlüğün bütün halindeki kuşatıcısı ve var edeni olan Tanrı'yı küçük dünyamızda düşlemek, görmeye veya göstermeye çalışmak aklen eksik bir durum olacaktır. Kuşkusuz Tanrı bizlere farklı boyut ve açılardan da olsa kendini göstermektedir. Ama bu gösterim tek tek varlıkların üzerinden hareketle kendisini anımsatıcı yaratımlardır. Doğa'daki sanat da bunun en başında gelen hususdur. Ayrıca Aristoteles'ten itibaren pek çok düşünür de bu konuyu önemle ele almakta doğadaki biçimlenmenin, hareketlenmenin, nedenselliğin, erekselliğin arkasında bir ilk ilkeye, dini bir terimle söyleyecek olursak "Evvel"[9] olana varmaya çalışmaktadırlar.

Tanrı kavramının gerçek olmadığını, doğadan geldiğini ifade etmek pek çok ateistin klasik tutumudur. Zaten doğuştan olduğunu söylemeleri mümkün değildir. O zaman doğmadan önceki bir zamana referansta bulunmaları söz konusu olur ki bunu kabul etmeleri kendileriyle çelişme anlamında gelir. Bu nokta en basit anlamıyla düşünce tarihinde materyalist düşünceyle idealist düşüncenin ayrımlaştığı en keskin noktadır. Ancak her şeye rağmen bir an için bu kavramın doğuştan olmadığını düşünsek, zihnimizin doğuştan bomboş olduğunu varsaysak dahi, ki J. Locke bu kanaattedir, insanoğlu Tanrı kavramına yaşamdan edindiği deneyimlerle de (a posteriori) gidebilir. O'nun varlığına ulaşabilir. Doğada yapılan sıradan bir gözlem kişiyi Tanrı düşüncesine yine sevk edecektir. Ancak ifade ettiğimiz gibi ateistler için doğuştan veya sonradan deneyle elde edilebilecek bir Tanrı bilgisi söz konusu değildir. Dolayısıyla bir ateist için Tanrı'nın ne kavramsal bir değeri bulunmakta ne de bu kavramın dış dünyada bir karşılığı, gerçekliği söz konusu olmaktadır. Durum bu olunca açıklanması gereken yüzlerce sorunla

9 Kur'an, Hadid 3: O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir

yüzleşmek zorunda kalan ateist düşünce, çareyi sığ bir maddeciliğe sığınmakta bulmakta, bilinmez olanlar ileride bilim tarafından açıklanacak teziyle bilgisizliğini ve tutarsızlığını ört bas etmeye çalışmaktadır. Doğrusu inanan insan da bilimsel açıdan herhangi bir sorun yaşamamakta, bilimin verileri veya bulgularıyla herkes gibi yararlanmaktadır. Ancak sorun bilim ötesi olan en azından pozitif bilimin yanıtlayamadığı hususların aydınlatılmasıdır. Yaşayan canlıların doğasını araştırmak kuşkusuz biyoloji başta olmak üzere bilimin uğraşı alanıdır. Ancak "yaşam nedir?" sorusu biyolojinin ya da pozitif bilimin çözeceği bir soru değildir. İnsanlara bu sorularla uğraşmayın, bunlarla ilgilenmeyin sonuçta Tanrı'ya sizleri götürecek düşüncelere kanmayın demek de sadece bilimsel değil felsefi olmayan bir tutum olacaktır. Bununla birlikte ateistler için mevcut Tanrı kavramının nasıl oldu da ortaya çıktığı ve bu günlere kadar geldiği, hatta sayısız insanın inandığı konusu ciddi bir sorun olarak ortada durmaktadır.

Ateistler Tanrı kavramının ortaya çıkmasıyla ilgili geçerli nedenin veya doğada sağlam bir temelin bulunmadığını göstermek için bir hayli çaba sarf etmişlerdir. Kavramın kendisini tartışmak ve inanan insan için ne ifade ettiğini anlamak yerine indirgemeci bir tavırla bu kavramın hayali olduğunu, kısaca gerçek olmadığını ifade etmişler, çok basit bir biçimde insan zihni ya da toplumun kendisi tarafından üretildiği tezini ileri sürmüşlerdir. Yani onlara göre zaten Tanrı diye aşkın bir varlık olmadığı için, olsa olsa bu kavramı insanoğlu kendisi ortaya çıkarmıştır düşüncesi esastır. Netice itibariyle onlara göre Tanrı ilahi değil, zihnen üretilen, işlenen veya biçimlendirilen bir Tanrı'dır. Öyle olduğunu düşünmektedirler. Bu düşünceyi pekiştirmek için 18. yüzyılda itibaren pozitif bilimlerin henüz kanıtlanmamış bazı görece ve kuşkulu verilerini ısrarlı bir şekilde sözde bilimsel teoriler olarak ileri sürmektedirler. Psikoloji, sosyoloji, biyoloji ve antropoloji alanında çalışan bazı bilim

insanları kendi açılarından Tanrı kavramın doğasını tartışmış, ateizm lehine bir sonuç çıkarma gayesini gütmüşlerdir. Tabii ki her bilim insanı çalışmaları esnasında ateizm amacı gütmemiş, dahası yapmış olduğu bilimsel araştırmaları kendi sübjektif inançları doğrultusunda kullanmayı düşünmemiştir. Elbette ki Tanrı kavramı ve bu kavramın çağrışımları sadece dinin veya felsefi çalışmaların konusu değildir. Tanrı kavramının muazzam bireysel veya toplumsal boyutları da bulunmaktadır. Tanrı inancıyla ilgili olarak kozmolojik, fizyolojik biyolojik, antropolojik veya tarihsel kabuller sözkonusudur. Bu kabullerin bilimsel araştırma ve tartışmalara açık olması da gayet doğaldır. Ne var ki bu alanlarda hala 18. ve 19. yüzyıldan kalma katı pozitivist tutum etkisini göstermektedir.

Auguste Comte'un (1789-1857) kendi döneminde dahi yani yaklaşık iki asır önce dini inancın ortadan kalkacağı tezi aradan o kadar vakit geçmesine rağmen bugün de bazı çevrelerin hayali olan ideolojik bir görüştür. Kuşkusuz bilim ve doğa araştırmaları her boyutuyla hızla ilerlemekte ve tarihte olmadığı kadar mesafe kaydetmektedir. Bu her açıdan sevinilecek bir durumdur. Ancak hala inanç olgusunu anlamayan, dinin ne olduğunu iyi okuyamayan, insan aklının basit bir gözlemle Tanrı'ya ulaşabileceğini tahmin edemeyen kesimler sözde bilim din çatışması sorununu gündemde tutmaya çalışmaktadırlar. Bunlardan bazıları "evet, artık Tanrı yoktur" gibi cümleler kurabilmekte, insanları inanmamaya davet edebilmektedirler. Kuşkusuz onlar böyle düşünebilir ve oldukça ikna edici görünen gerekçeler de ileri sürebilirler. Hatta dünyanın bazı coğrafyalarındaki bazı inançlarla ilgili yanlışlayıcı saptamalarda da bulunabilirler. Ancak bu Tanrı kavramının gerçekte öyle olduğu anlamına gelmez.

Tanrı, özünde ve doğası gereği, yoktur demekle yok olacak bir varlık değildir. Hatta yoktur diyen ateistin zihninde de silinip gidecek ve bir daha anımsanmayacak bir kavram değildir.

Bizler istediğimiz kadar rakamlar-sayılar yok diyelim, sonsuzluk kavramını göz ardı edelim veya tahtadaki geometrik şekilleri silerken hepsini yok ettik diyelim, yine de bu kavramlar sadece zihnimizde değil gerçeklikte de mevcudiyetini devam ettireceklerdir. Bizi aşan, dışımızda olan evrensel yasalar ve kavramlar söz konusudur. Tanrı da bu zorunlu kavramların en başında gelir. Zorunluluk kavramı dahi mantıksal açıdan tek başına Tanrı kanıtlaması için yeterlidir. Zorunluluk veya olasılık durumlarından söz edebiliyorsak bu durumlara sahne olan bir dünyada yaşadığımız içindir. Dünyamızın veya bizlerin varoluşu kendinde bir zorunluluktan değildir. Yani olmasaydık da hiçbir şey eksik olmayacaktı veya kendi başımıza var olamayacaktık. Varoluşumuzu planlayan, irade eden, bizleri olasılıktan gerçekliğe kavuşturan, yani yaşamımıza gerçeklik kazandıran üst bir iradenin yani Tanrı bulunmaktadır. Bu Tanrı'nın mutlak gerçeklik olarak tanımlanışı da yerinde bir tutumdur.

Tanrı'nın varlığını savunan insanlar, ateistlerin düşündüğünün aksine O'nun sadece mantıksal düzlemde zihni bir varlık olmadığını, ayrıca aşkınlığı, yaratıcılığı ve iradiliği olan yüce bir varlık olduğuna da inanırlar. Bu varlığın gerçekliği tarafımızca icat edilmiş, bulunmuş veya tescillenmiş değildir elbette. Yani insanın kendisi ve kendi düşünceleri doğayı ve doğal gerçekleri tayin etmemekte, bilakis doğal gerçekler veya doğaüstü olan metafizik hususlar insan tarafından anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. Evren insanın etrafında dönmemektedir. Yani evrenin merkezi insanın kendisi değildir. Yasalarını da kendisi belirlememektedir. Bilakis insan, evrene tabi durumda olup onu anlamaya ve çözmeye çalışmaktadır. İnsan inandığı veya düşündüğü için Tanrı, var değildir. Tanrı var olduğu için insanoğlu onu düşünebilmekte ve hakkında yorum yapabilmektedir. Olmayan bir şey hakkında bütün insanlık sözbirliği etmişçesine niye konuşsun veya niçin asırlardır tartışsın ki? İnsanoğlunun

yanlış bir inancı asırlarca tartışabileceğini veya konuşabileceğini düşünmek olayı hafife almaktan başka bir şey değildir.

Her şeye rağmen evren, Tanrı ve insan konularında felsefi düşünce ile teolojik kabuller yan yana gelse de ateist için bu durum kabul edilebilir değildir. Onlar varlığa bu gözle bakmamakta, Tanrısız bir evren düşlemekte, hal böyle olunca sadece insanla evren ikilisi için yorumlar yapılmaktadır. Bu durumda metafizik hususlar gündemden düşmekte aşkınlık, yaratıcılık, ezelilik, ebedilik gibi konular tartışılır bir duruma gelmektedir. Dolayısıyla ateistin tartıştığı ve yanlışlamaya çalıştığı tanrı kavramı aşkınlığı olmayan, yaratıcılığı ve kişiselliği bulunmayan kurgu ürünü olan, dünyevi bir Tanrı'dır. Ateist için varlığı aşan bir şey bulunmamakta, dahası varlığın ötesi diye bir durum söz konusu olmamaktadır. Her şey sığ dünyamızın içinde cereyan etmektedir. Ateistin bu noktada dünyaya hapsolduğu, maddi sınırların esiri olduğu açıktır. Doğrusu bir insana niçin doğa üstü alana inanmıyorsun, varlığın yüzeysel ve biçimsel tarafına takılıp, kalıcı olan mutlak tarafını düşünmüyorsun demek de anlamsız olacaktır. Bu noktada ateistin varlık hakkında bu kadar kesin konuşması da çok ilginçtir. Çünkü evrenin ne olduğunu hala tam olarak bilmemekteyiz. Evrenin sınırlarını da görmüş, deneylemiş değiliz. Dolayısıyla sığ bir kabulle evren içerisindeki küçük dünyamızın sınırlarından hareketle, topyekün evren hakkında konuşmak, bu noktada sınırlarını belirlemek isabetli olmayabilecektir.

İnanan için Tanrı sadece aşkın, yaratıcı ve iradi bir varlık değil, ayrıca sonsuz güç ve kudrete sahip, her şeyi gören, bilen, duyan, takdir eden, adalet, lütuf ve hayır sahibi bir varlıktır da. Bu yaklaşım üç büyük ilâhi dinin yani Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'in de sahip olduğu anlayıştır. Ancak ateist için böyle bir tanrı hiç var olmamıştır. Ateistin tanrısı var olmadığı gibi, yaratıcı da değildir, gücü de bulunmamakta, lutfetmemekte ve yaratmamaktadır. Ayrıca korkulacak bir varlık da

değildir. İnsanlarla ilişkisi de söz konusu olamaz. Epiküros'un Olympos tanrılarını kastederek ironik bir biçimde söylediği gibi onlardan korkmanın, beklentiye girmenin, dua edip, kurban kesmenin bir anlamı da yoktur. Ne yaşarken onlardan endişelenmeliyiz, çünkü ölüm yoktur, ne de ölüm sonrasıyla ilgili bir kaygıya kapılmalıyız, çünkü öldükten sonra biz zaten var olmayacağız[10]. Sonuç itibariyle ateistin Tanrısı aslında hiçtir, hatta hiçliktir. Bu bağlamda ateistin kendisi de hiçliğin içerisindedir. Ancak bu hiçlik duygusu ne kadar sürebilir ve nereye kadar sürdürülebilir, oldukça kaygı verici bir durum gibi görünmektedir. Bazı ateistler açısından bu hiçlik durumu belki bir sorun teşkil etmemektedir. Duygusal bir boşluk yaşamadığını, herhangi bir sığınılacak şeye de ihtiyaç duymadığını ileri sürebilecektir. Hatta zihninde mitos olarak düşündüğü tanrıların inkarında kendince doğru yaptığını da düşleyecek, "içim çok rahat" da diyebilecektir. Ancak sonuç itibariyle yaşam üzerine hiçbir soruyu yanıtlayamayacak, varoluşunu da yeterince anlamlandıramayacaktır. Boşlukta kalması kaçınılmazdır. Bir insanın Epiküros veya Lukretius örneğinde olduğu gibi insanı kaygılandıran, ölüm ve ölüm sonrasıyla ilgili korkulara iten, onu mutsuzluğa sevkeden mitolojik inançlardan dolayı ateist olması anlaşılabilir bir durumdur. Oldukça rasyonel ve cesur bir harekettir de. Ancak günümüzde tek Tanrı inancını geçmişin mitoslarıyla ilişkilendirip veya onlarla eşdeğerde görüp inançsız olmak da bir o kadar irrasyonel tutumdur. Nitekim mitosların yaygın olduğu antik dönemlerde veya putperestliğin hakim olduğu İslam öncesi Arap toplumunda herkes bunlara inanmıyordu. Her iki kültürde de, yerleşik kabullere inanmayan veya dayatılan paganist inanç biçimine teslim olmayan, tek tanrıcı insanlar da bulunmaktaydı. Antik Yunanın bilgeleri yanında, İslamiyet öncesi Arap toplumunda paganist olmayan yani hanifler akla gelen ilk örneklerdir.

10 Epiküros, *Mektuplar ve Maksimler*, çev. H. Örs, İstanbul 1962, s. 32-39

İnanan kişiye baktığımızda varlık ve oluş sorunu etrafında kendince Tanrı merkezli bir duruşa, bir perspektife sahip olduğunu görmekteyiz. Olay ve olgulara, doğada olan bitenlere, etik sorunlara ve sorunların kökenlerine dair teistik ve etik bir tavır göstermektedir. Ancak bu boyutu ateistten göremiyoruz, görmemekteyiz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ateist varlığı ve varoluşu en temelde tanrısız olarak düşünmektedir. Tanrısız bir varoluşun imkanı nedir diye sorulduğunda da çok şaşırtıcı bir biçimde bunun mümkün olduğunu, en basitinden doğanın kendi kendine oluştuğunu ve bugünlere de öyle geldiğini ifade edebilmektedir. Buna da öylece inanmaktadır. Doğanın nasıl varolduğu, nasıl biçimlendiği ve bizler için nasıl yaşamı olanaklı kıldığı sorulduğunda ise büyük bir özgüvenle doğa yasalarına, her şeyin bir yasası olduğuna dikkat çekmektedir. Evet yasa kuşkusuz vardır ve doğa yasalarını aklı başında hiçbir kimse yadsıyamaz. Ancak şayet yasa varsa, yasa koyucu akla gelmez mi? Bu yasayı birilerinin belirlemiş olması gerekmez mi diye ateiste sorulduğunda da, ateistin "yasa doğanın kendisidir" sözü dışında verilecek bir yanıtı bulunmamaktadır. Zaten sorunda buradadır. Doğa her şeyin açıklaması için yeterli olsaydı, belki bugüne kadar hiç bir kimse dinden, hatta felsefeden de söz etmeyecekti. Varoluş ve yaşam üzerine soruların cevabı doğa olmadığı için ilgili tartışmalar günümüze kadar süregelmiştir. Bu tartışmaların zaten yanıtı yok, hatta onları sonu gelmez eski sorular diyerek ötelemek de mümkündür. Bu noktada yüzyılımızda denendiği gibi felsefenin amacının bu soruları sormak veya yanıtlamak değil, anlamı sorgulamaktır da şeklinde bir yaklaşım da sergilenebilir. Nitekim öyle de yapılmıştır. Ancak belirli bir süre bu varoluşla ilgili tümel soruları, merakları ve alakayı ötelemek mümkün olsa da, bir süre sonra bastırılan sorunların daha keskin ve sert biçimde ortaya çıkmasına ve daha yüksek tonda seslendirilmesine kimse engel olamamaktadır.

İnsanoğlu varolduğu müddetçe varlığın ne olduğuyla ilgili sorular sorulacak, kökeniyle ilgili tartışmalar yapılacaktır. Bu soruların, Kant'ın deyişiyle bu antimonilerin belki cevabı hiç bir zaman tam olarak bilinemeyecektir. Ancak antinomilerin-bilinmezlerin kendisi zaten insana inanç alanı açmamakta mıdır? Bir yandan antinominin varlığı kabul edilirken, diğer yandan inancın reddi hiç anlaşılır değildir. Aslında reddeden de kabul etsin veya etmesin sonuçta bir kabul içerisindedir. Bazı düşünürler sorunun zorluğunu farkedince Kant'ı örnek alarak Tanrı'nın varlığını ya da yokluğunu, evrenin başlangıcı veya sonluluğu, sınırlılığı ya da sınırsızlığını aklın hiçbir zaman bilemeyeceği hususlar olarak ifade ederler. Evet akıl bu bilgilere deneysel olarak sahip olamasa da bu sorunlarla kaçınılmaz bir biçimde yüzleşmek durumundadır. Nitekim Kant'ın kendisi de ilgili görüşlerine rağmen yani aklın metafizik konularını bilemeyeceğini söylerken dahi hiçbir zaman ateizmi tercih etmemiş[11], dahası salt deneyciliğe de tepki göstermiştir. Ateistin metafizik sorunlardan kaçışı oldukça bilinçli ve planlıdır. Varoluşsal sorunlarla yüzleşmekten kaçınması sıradan bir tepkinin de çok ötesindedir.

Ateistin duruşunda doğanın merkezi yer teşkil ettiğini ifade etmiştik. İnanan için Tanrı ne ise ateist için de doğa aynı değerdedir. İnanan kişinin Tanrı'da gördüğü hususlar ateist için doğada vardır. Sözgelimi inanan için Tanrı nasılki ezeli ve ebedi bir varlıksa ateist için de doğa öyledir. Onun için doğa her zaman vardı, sonsuza kadar da varolacaktır, yani ezeli ve ebedidir. Her türlü canlı ve cansız varoluşun kaynağıdır. Görüldüğü gibi ateist tarafından bir anlamda doğanın kutsanması sözkonusudur. Ateistin dini anlamda kutsal kavramına karşı çıkarken, diğer yandan doğayı yani maddeyi kutsaması da ayrı bir çelişkidir. Her şeye rağmen ateist doğa merkezli konuşsa da bunu

11 Kant'ın Tanrı inancı için bk. Aydın Topaloğlu, *Ateizm Çıkmazı*, DİBY, Ankara 2019, s.47

kapsamlı bir felsefeye dönüştürememektedir. Çünkü doğanın kendisinin henüz tam olarak bir açıklaması bulunmamaktadır. Daha doğrusu her yönüyle açıklanmaya muhtaçtır. Ayrıca ifade ettiğimiz gibi inanan kişi de doğayı günlük yaşamı için merkeze alabilmekte, yasalarını çözebilmekte ve onu işlenebilir görmektedir. Yani teist doğayı göz ardı ediyor değildir. Tanrı inancı onu doğadan koparmamaktadır. Aksine doğa ile uyumlu bir Tanrı anlayışı geliştirmektedir. Ateistin bu açıdan, kapsamlı açıklama yapma şansı hep sınırlı kalacak veya zorlama türü şeyler olacaktır.

Teist sadece fiziki alanla ilgili değil fizik ötesi alanla ilgili de rasyonel bir tavır içerisindedir. Evrenden hareketle Tanrı'nın varlığına gitmeye çalışmakta ve bunun da inandırıcı temellerini kurmaktadır. Kendince doğada saptadığı yasa olgusundan, nedensellik, hareketlilik ve biçimlenme olaylarından hareketle ilk nedene, ilk hareketi verene veya ilk biçimlendirene gitmeye çalışmaktadır. Bilindiği gibi, Aristoteles bunu felsefe tarihinde en güzel bir biçimde dile getirmiş düşünürdür. Doğrusu doğadan hareketle olayların ilkine veya başlangıcına gitme çabası öylesine bir çaba olmayıp zihnin ortaya koyduğu ve aklın gereklilik hissettiği bir neticenin sonucudur. Bu bağlamda ateistin nedenselliği, hareketliliği veya biçimlendirmeyi salt doğal olaylarla açıklaması doğa ötesine gitmemesi irrasyonel bir tutumdur. Doğa ötesine gitmemek her şeyi doğa içerisinde görmeye çalışmak kuşkusuz ateistin bir tercihidir. Doğa ötesi diye bir kavrama karşı çıkmak, böyle bir kavramı reddetmek te ateistin inandığı bir durum olabilir. Ancak diğer yandan teistin de ilk'e varmaya çalışması her şeyin ilkini sorgulaması ve buradan hareketle 'İlk varlığa' gitmesi ve bunu doğaüstü biçiminde nitelemesi onun hakkıdır.

Pek çok düşünür varlığın, bize görünen veya görünmeyen yönleri açısından iki boyutlu olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer bir deyişle varlığın bize açık olan tarafıyla, gizli kalan tarafı

diye iki düzlemden söz etmişlerdir. Bizlere görünen taraf mevcut doğamızın kendisidir. Gizli taraf ise bize kapalı olan, soyut kalan, doğanın arkasındaki özdür. Bu ayırımı genelde felsefeciler fizik ve metafizik diye nitelerken, din bunu Dünya hayatı ve gayb âlemi olarak vurgulamıştır. Her ne kadar felsefedeki doğa ve doğaüstü ayrımı ile dindeki dünya ve gaybi alem ayrımı tam olarak aynı değilse hatta çoğu zaman birbirine karıştırıyorsa da, burada sözkonusu ayırımın nedenini ele almak durumundayız. Bu ayırımın arkasında yatan temel düşünce biçimsel olanla biçimin arkasındaki özün ayrılmaz bir parça oldukları ancak bizim açımızdan ikincisinin aklen bilinemezliğidir. Platon'dan günümüze bu vurguyu pek çok düşünür yapmaktadır. En önde gelen isim hiç kuşkusuz yukarıda da düşüncelerine değindiğimiz Alman düşünür I. Kant'tır. Öncelikli olarak neyi bilip neyi bilemeyeceğimizi irdeleyen Kant bu bağlamda bilgimize açık olan tarafla yani fenomenlerle, kapalı olan alan yani numen arasında bir ayrım yapmış, açıkçası fenomenlerin her şey olmadığını vurgulamıştır. Bu materyalizm ve pozitivizm için oldukça ciddi bir eleştiridir. Kant'ın dışında benzeri bir ayrımı farklı tonlarda olsa vurgulayan bir diğer düşünür de Wittgenstein olmuştur. *Tractatus*'un son önermesinde konuşulamayan bir alandan sözetmiş ve bu alanla ilgili olarak sessizliği önermiştir. Bazı Wittgenstein yorumcuları bu ifadeyi oldukça pozitivist açıdan ele almış; hakkında konuşulamayan alanın yani metafiziğin, gaybın, Tanrı'nın vs. olmadığını, dolayısıyla bunu konuşabildiğimiz, gözlemleyebildiğimiz dünyamızın ötesinde bir şey bulunmadığı biçiminde de yorumlamışlardır. Ancak bizzat Wittgenstein'ın kendisi yaşamının devam eden sürecinde ve daha sonra kaleme aldığı *Felsefi Soruşturmalar*'da hiç te pozitivist bir tutum içerisinde olmamıştır[12].

12 Wittgenstein hakkında geniş bilgi için bk., Aydın Topaloğlu, *Teizm & Ateizm*, s. 83-84

Ateistin katı bir pozitivist tavırla doğa üstü veya ötesini tanımayışı, böyle bir kavramı, oluşumu ya da anlayışı kabul etmiyorum biçimindeki tavrı elbetteki olasıdır. Ancak inanan kişinin de katı ve sığ bir maddeciliğe teslim olmama hakkı bulunmaktadır. Yani felsefi kaygıların ötesinde bir insanın görünür dünya gibi olmayan, bizlere gizli kalan, soyut ve kavramsal bir alana inanması onun çok doğal hakkıdır. Nitekim pek çok düşünür varlığı yorumlarken yaptığı gözlem neticesinde tüm varlığın veya tek tek varlıkların biçimsel niteliklerinin ötesinde, kavramsal bir özü bulunduğunu ifade etmektedirler. En basit bir anlatımla farklı renkte, boyda, kiloda veya pozisyonda olsa da insanları insan yapan, görünür tüm farklılıklarına rağmen onların görünmeyen ancak ortak olan bir özleri bulunduğunu gözlemleyebiliyorsak, pozitivizmi aşmış ve ateizme kapıyı kapatmış bulunmaktayız. İnsan için verdiğimiz benzetmeyi görünür olan bireysel tüm varlıklar için düşünebiliriz. Buna tüm canlı veya cansız varlıklar dahildir. Hayvanlar, bitkiler, madenler v.s. gözlemleyebildiğimiz, düşünebildiğimiz ve kategorize edebildiğimiz tüm varlıklarda sözkonusu farklı yüzeysel niteliklerle, ortak olan özsel birlikteliği yakalayabiliyoruz. Bu kuralı sadece Tanrı aşmaktadır.

Özünde bir olan, özüyle yani doğasıyla nitelikleri arasında bir bölünmüşlük bulunmayan Tanrı, diğer tüm varlıklara hayat vermiş onları özlerine göre yaratmış, özlerine göre biçimlendirmiştir. Düşünme, konuşma veya akletme özelliği olmasaydı biz insanların diğer canlılardan herhalde bir farkı bulunmayacaktı. Veya insana da biyolojik ya da fizyolojik açıdan bakarak, onu herhangi bir canlı yerine koyacaktık. Ancak insanda onun fizyolojisini aşan, diğer canlılardan farklı kılan hususiyetler söz konusudur. Kısacası canlı türlerini sadece biyolojik olarak görmek de isabetli olmayacaktır. Hatta bu türlerin tüm gelişimlerini evrimle açıklamak da mümkün değildir. Özellikle insanın düşünebilme, konuşabilme, değerlendirebilme,

kavramsallaştırabilme hususiyetleri evrimin veya evrilmenin çok ötesinde olan ve açıklanması gereken özelliklerdir. Ateist bu bakış açısından oldukça mahrumdur. Bu nedenle sadece Tanrı'yı değil, topyekûn doğayı açıklayamama sorunu da yaşamaktadır. Fiziki alana hapsolmuş, dahası orada kaybolmuş bir vaziyettedir. Kısacası metafizikten yoksundur.

Metafizik bakış açısı olmayınca da ateistin dine bakışında, inancı yorumlamasında ve Tanrı'yı algılama konusunda tutarsız, çelişik ve önyargılı tutumlar takınması kaçınılmazdır. Geçmişte ve günümüzde bu tavırların pek çok örneğine ne yazık ki tanık olmaktayız. Dünyanın hemen hemen her yerinde sayıları az da olsa ateistlerce din veya dini değerler olabildiğince vulgarize edilmeye, değersiz kılınmaya çalışılmaktadır. Tanrı gerçeği de bilimsellik adı altında aslında oldukça sığ, ideolojik ve politik bir yaklaşımla ele alınmakta oldukça yakışıksız ve çelişik tavırlar gösterilerek, bilgisizlikle ilişkilendirilmektedir. Birkaç entellektüel ateist dışında günümüz ateizminin durumu ne yazık ki budur.

Tanrı inancı çocukluk korkularının çok ötesinde bir durumdur. Kuşkusuz çocukluğumuzda yaşadığımız olayların ömür boyu bizleri etkileyen yönleri bulunmaktadır. Ancak doğrudan etki edecekse çocuklukta yaşadığımız olası travmaların ateizmle sonuçlanması da mümkündür. Nitekim öyle de olmaktadır. Sevgisiz bir çocukluk geçiren kişilerin ergenlikte veya yetişkinlikte nasıl davrandıkları herkesçe bilinmektedir. Dolayısıyla bazı ateistlerin Freud'a öykünerek günümüzde dahi inancı çocukluktaki gel gitlere bağlamaları, bastırılmış arzuların yol açtığı bir yanılsama biçiminde değerlendirmeleri konunun felsefi ve dini derinliğini görememekten kaynaklanmaktadır[13].

Yine Tanrı kavramının içimizde ortaya çıktığını, insanın kendisini yüceltmesinden sonra böyle bir inancın oluştuğunu

13 Freud ve psikanalitik ateizm için bk. Aydın Topaloğlu, *Teizm & Ateizm*, s.70-74

söyleyen ateistler de bulunmaktadır. Feuerbach'a bu noktada kısmen hak vererek, insanda doğrusu herhangi bir objeyi, nesneyi, şahsı, kişiyi veya kendisini yüceltme duygusunun bulunduğunu ifade edebiliriz[14]. Bunlara mezar taşları, ağaçlar, yatırlar vs. de dahil. Hatta zamanla bu yüceltmelerin tapınmaya dönüştüğünü de bilmekteyiz. Zaten paganizmin veya putperestliğin zemini de bu tür duygulara esaretten kaynaklanmaktadır. Ancak bundan ateizm çıkarmak ve varlığın sahibi yok demek tutarsız bir tavır olacaktır. Kaldıki günümüz ateizminde de kendince bazı yüceltmelerin, kutsallaştırmaların hatta bir biçimde tapınmaların olduğunu görmekteyiz.

Yukarıdaki psikolojik ve antropolojik yaklaşımların yanında günümüzde en güçlü ateizm açıklaması bazı sosyolojik açıklamalardan beslenmektedir. O da toplumdaki mülkiyet sorununun sınıfsal çatışmaya yol açtığı, bu çatışmanın zamanla eşitsizliğe neden olduğu, devleti yönetenlerin de kendi çıkarlarını korumak için dini ortaya çıkardığı ve kitleleri uyutmak için dini kullandığı iddiası. Yani bir tür sosyopolitik ateizm denemesi. İmdi tarih içerisinde Marks'ın bu saptamasının pek çok örneği görülebilir. Çok haksız bir çıkarsama da olmasa gerek. En güzel örneği Ortaçağ Avrupasında, özellikle papalık ve imparatorluk ilişkisinde görülebilir. Ancak buradan da yine özünde çıkar çatışmasına olanak tanımayan, sınıfsal ayırıma veya eşitsizliğe göz yummayan, dinin araçsallaştırılmasına hiç bir surette izin vermeyen İslamiyet eleştirisi çıkmaz. Kaldıki yüzyılımızda bu tür bir ateizmin bazı coğrafyalarda neden olduğu dramlar, trajediler Ortaçağ'ın din veya mezhep savaşlarını da aratmayacak biçimdedir[15].

14 Feuerbach'ın antropolojik ateizmi için bk. Aydın Topaloğlu, *Teizm & Ateizm*, s. 57-59

15 Sosyo-politik ateizmin iddiaları ve çelişkileri için bk. Aydın Topaloğlu, *Teizm & Ateizm*, s. 61-70

Günümüz insanı için yaşamda karşılaşılan varoluşsal sorunlar, acı deneyimler, sonu gelmeyen savaşlar ve ölümlerin neticesinde dinin anlamını yitirdiği, hatta dinin bi zatihi sorunların kaynağında yatan temel etmen olduğu dile getirilmektedir. Bu genelleme zaman zaman doğru olsa da sorunların nedenini Tanrı'ya bağlamak ve insanın ahlaki sorumluluğunu gözardı etmek doğru olmasa gerekir. İnsanın nasıl olup da kötülük yapabildiği, kötü eylemler işlediği cinayetlere, haksızlıklara ve ahlaksızlığa dini bir kılıf uydurabildiği dikkatle çalışılması gereken felsefi bir sorundur. Ancak buradan da kitleleri varoluşçu ateizme yönlendirmek onları daha da tükenmişlik sendromuna sokarak, hiçlik ve değersizlik duygusu yaşatmak çözüm olmayacaktır[16].

Yüce Tanrı, günümüzün politik veya ideolojik ateizminin sözde yakıştırmaları ve olumsuz önyargılı yaklaşımlarının çok ötesinde, gücüyle, kudretiyle ve büyüklüğüyle doğanın her zerresinde bizlere kendisini hissettirmektedir. Varlıkta anlamsız bir hiçliği yaşamaktansa, O ışığı görebilmek ümidiyle ...

Kaynakça:

Descartes, *A Discourse on Method*, London 1949

Epiküros, *Mektuplar ve Maksimler*, çev. H. Örs, İstanbul 1962

Kant, I., *Pratik Usun Eleştirisi*, (çev. İ. Z. Eyüboğlu) Say Yayınları, İstanbul 2008

Popper, Karl, *The Logic of Scientific Discovery*, New York 1961

St. Augustine, *Confessions*, cev. R. S. Pine Coffin, New York 1961

Topaloğlu, Aydın, *Ateizm Çıkmazı*, DIBY, Ankara 2019

----------, *Filozofların Tanrısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2020

----------, "Kötülük Problemi", *Din Felsefesi*, ed. Latif tokat, Ankara 2018

----------, *Teizm & Ateizm Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2020

16 Kötülük sorunuyla ilgili detaylı tartışmalar için bk. Aydın Topaloğlu, "Kötülük Problemi", *Din Felsefesi*, ed. Latif tokat, Ankara 2018, s. 231-249

ÖZGEÇMİŞLER*

Doç. Dr. Mehmet ALICI

2002 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı fakülteye 2002 yılının sonunda Araştırma Görevlisi olarak atandı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde 2005 yılında "İngiliz Puritanizmi'nin Doğuşu (XVI.-XVII. yüzyıl)" adlı teziyle Yüksek Lisans, 2012 yılında da "Mecûsî Geleneğinde Tektanrıcılık ve Düalizm İlişkisi" başlıklı çalışmayla doktora derecesi aldı. 2010-2011 eğitim-öğretim yılında Doktora tezi konusunda araştırmalar yapmak üzere ABD'de bulunan *University of California, Irvine, S. M. Jordan Center for Persian Studies* adlı merkezde misafir araştırmacı olarak çalıştı. 2016-2017 akademik yılında doktora sonrası araştırma projesi için Kanada'da bulunan Iranian Studies, Concordia University adlı merkezde misafir araştırmacı olarak çalıştı. 2013 yılından bu yana Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesinde görev yapmaktadır. Başta Mecûsîlik, Maniheizm olmak üzere İslam öncesi kadîm İran dinî gelenekleri üzerine çalışan Alıcı'nın doktora tezi *Kadîm İran'da Din: Monoteizmden Düalizme Mecûsî Tanrı Anlayışı* (Ayışığı, 2012/MilelNihal 2021) başlığıyla kitaplaştı. Gnostik bir gelenek olan Maniheizm üzerine yaptığı araştırmalar *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi* (DivanKitap, 2018) adıyla yayına dönüştü. İslamlaşma sürecinde İran coğrafyasındaki karşılaşmalar üzerine araştırmalarını sürdüren Alıcı, bunun yanı sıra gnostik gelenekler, Cahiliye düşüncesi, mitoloji ve işrâk düşüncesi gibi konulara da ilgi duymaktadır.

Prof. Dr. Mustafa ALICI

Mustafa Alıcı, 1969 yılında Erzincan'da doğdu. 1988 yılında Erzincan İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl girdiği İlahiyat Fakültesinde öğrenciliği sırasında hafız oldu. 1993 yılında Marmara

* Özgeçmişler soyadları esas alınarak alfabetik sıraya göre verilmiştir

Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu.1996 yılında Marmara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Dinler Tarihi anabilim dalında doktoraya başladı. Ocak 1996- Aralik 1996 tarihleri arasında bir yıl süreyle İtalya, Perugia'da Yabancılar İçin İtalyanca Üniversitesi'nde ileri düzey İtalyanca dil eğitimi aldı.

1996- 1998 yılları arasında İtalya, Roma'da doktora teziyle ilgili araştırmalarda bulundu. 1998 yılında 3 ay İngiltere'de, Bristol, Birmigham ve ve Londra'da doktora teziyle ilgili araştırmalar yaptı. 1995- 2010 yılları arasında Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi öğretim üyesi olarak görev yaptı.

2011-2012 yılları arasında Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan yardımcısı olarak hizmet etti.2012 yılının yazında üç ay süreyle YÖK bursu ile İtalya'da akademik çalışmalarını sürdürdü. 2013 yılında Profesör olan ve 2014 yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı olarak atanan Alıcı, 25 Kasım 2017 tarihinde aynı fakültenin dekanlığına asaleten atanan Alıcı, 24 Nisan 2019 tarihine kadar bu görevi sürdürdü. Alıcı, Evli ve üç çocuk babası olup Arapça, İngilizce, İtalyanca ve Latince bilmektedir.

Alıcı halen dinlerarası ve kültürlerarası ilişkiler, İslam irfanı, monoteizm, postmodern din bilimleri konularında çalışmalarını sürdürmektedir.

Bazı çalışmaları şunlardır;

1. *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*"(2008, 2011)
2. *Evrimci Politeizm Devrimci Monoteizm* (2014)
3. *Din Bilimlerinde Klasik ve Çağdaş Metodolojik Yaklaşımlar* (2017)
4. *Postmodern Din Biliminin Batılı Öncüleri* (Yayımlanmak Üzere)

Doç. Dr. Hammet ARSLAN

1978'de Mersin'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini orada tamamladı. 2000 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nden mezun oldu. 2001'de DEÜ İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atandı. Yüksek Lisans çalışmasını 2004'te bitirdi. Ekim 2004 - Nisan 2005 tarihleri arasında Hindistan'da Banaras Hindu Üniversitesinde Hint Felsefesi kurslarına katıldı. Hindu, Budist, Caynist ve Sih kutsal mekânlarında gözlemler yaptı. "Hint Dinlerinde Yoga ve Meditasyon" konulu doktora çalışmasını 2013'te tamamladı. 2015 yılında aynı fakülteye Yardımcı Doçent olarak atandı. 2015 yılında Sri

Lanka'daki Peradeniya Üniversitesi kütüphanesinde araştırmalar ve Budist manastırlarda katılımcı gözlem yaptı. Araştırmaları ve gözlemlerini "Budizm'de Manastır Hayatı" başlığıyla yayınlandı. 2016 yılı Mart ayında Doçent unvanını aldı. 2019 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesine atandı. Halen, MSKÜ'de öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Alanıyla ilgili makaleleri bulunan ve Uluslararası kongrelerde bildiriler sunan Arslan, Hint kültürü ve medeniyeti, Hindistan'daki dini merkezler, Hinduların başlıca inanış ve uygulamaları, Hint felsefesi, Budizm'in tarihi serüveni, Tibet Budizm'i, Yoga ve Meditasyon tekniği gibi konularda çalışmalarını sürdürmektedir.

Prof. Dr. Metin BOZAN

1965 yılında doğdu. Aslen Mardin/Kızıltepelidir. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1988). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını (1997) ve Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı (2004). "İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru" başlıklı takdim çalışmasıyla doçent (2008), "Şeyh Adi b. Musafir, Hayatı, Menkabevi Yönü ve Yezidi İnancındaki Yeri" başlıklı çalışmasıyla da profesör unvanı aldı (2013).

Halen Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İlmî ve akademik çalışmaları İslam mezhepleri tarihi alanında, özellikle de Şiilik ve Yezidilik konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFÇİ

Konya'da dünyaya geldi. İlk, orta ve lise tahsilini burada tamamladı. 2003 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2005'te Ankara Üniversitesi'nde yüksek lisansını, 2012 'de Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı'nda "Maverdi'de Din-Devlet İlişkisi" başlıklı tezle doktorasını tamamladı. 2013-2017 yılları arasında Aksaray Üniversitesi'nde çalışan Çifçi, halen Selçuk Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Siyaset felsefesi, din-devlet ilişkisi, felsefe-edebiyat ilişkisi, din psikolojisi ve din felsefesi

çalışma alanları olup ilgili alanlarda yayımlanmış ulusal ve uluslararası bildiri, makale ve kitapları bulunmakta, yine ulusal ve uluslararası dergilerde editörlük ve yayın kurul üyeliği yapmaktadır. İngilizce ve Arapça bilmekte olan Çifçi, evli ve iki çocuk babasıdır.

Dr. Öğretim Üyesi Abuzer DİŞKAYA

11.09.1977 yılında Adıyaman'ın Gerger İlçesinde doğdu. İzmir'in Torbalı İlçesinde büyüdü. 1998 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl, İslam felsefesinde yüksek lisans yapmak için İran'a gitti. Kum, Şeyh Müfit Üniversitesinde, İslam Felsefesi ve Kelam Anabilim Dalında başladığı yüksek lisansını 2009 yılında "İbn Sina'da akıl ve akli bilgi" başlıklı teziyle bitirdi. 2013 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat fakültesi Felsefe bölümünde başladığı doktorasını 2020 yılında "Aklın sınırında: İslam Felsefesinde İkinci Akledilirler Öğretisi" başlıklı doktora teziyle tamamladı. 2020 Eylül itibariyle İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde felsefe hocası olarak çalışmaya başladı. Çevirileri ve bir telif eseri bulunan Abuzer Dişkaya evli ve bir kız çocuğu babasıdır. Özellikle düşüncenin apriori şartları üzerine odaklanmakta ve buradan düşüncenin İslamiliğini temellendirmeye çalışmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman GÜMÜŞ

1988 Yılında Konya'nın Hadim ilçesinde doğdu. İlköğretimi Bademli İlköğretim Okulu'nda, liseyi Karaman Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2010'da Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünü bitirdi. 2010-2012 yılları arasında MEB'e bağlı Kağıthane Ziyapaşa İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni olarak çalıştı. 2012-13 yılları arasında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak bulundu. 2013'te Yüksek Lisansı "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programının (2010) Program Geliştirme İlkeleri Açısından Bir Değerlendirmesi" isimli teziyle İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda

tamamladı. 2013-2019 tarihleri arasında, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2019'da "Güvenlik Toplumunda Dindarlık ve Din Eğitimi: Soybilimsel Bir Analiz" isimli teziyle İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı. Halen Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Arş. Gör. Adem IRMAK

1982'de Erzurum'da doğdu. Lisans öğrenimini, DEÜ İlahiyat Fakültesinde 2005'te tamamladı. Bir süre Tunceli'de öğretmenlik yapan İrmak, MEB bursu ile gittiği ABD'de dil eğitimi aldı. Ardından 2011'de University of Denver'da Religious Studies bölümünden "Death and its Beyond in Early Judaism and Medieval Jewish Philosophy" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesini elde etti. Halen İstanbul Üniversitesinde çalışan İrmak, doktora eğitimine Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde devam etmektedir.

Dr. Mikail İPEK

1990 Yılında doğdu. İlköğretimi Keşan Cumhuriyet Ortaokulu'nda, liseyi Edirne Anadolu İmam- Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2010'da Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünü bitirdi. Lisans Eğitimi sırasında Hafızlığını tamamlayarak, 2009 yılında (Hafız-Kurra) Yard. Doc. Dr. Ali Osman YÜKSEL'den Hafızlık (Hafız-Kurra) icazetnamesi aldı. 2010-2013 yılları arasında MEB'e bağlı Koyulhisar YİBO İlköğretim Okulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni olarak çalıştı. 2013 yılından beri Erzincan'ın çeşitli okullarında öğretmenlik yapmaktadır. Öğretmenliği sırasında Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde Yüksek Lisans'a başladı. 2014 yılında Prof Dr. Metin ÖZDEMİR danışmanlığında *"Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in İman Anlayışlarına Mukayeseli Bir Yaklaşım"* adlı Yüksek Lisans tezini Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Kelâm) Anabilim Dalı'nda tamamladı. 2016 yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde doktoraya başladı. Aynı üniversitede görev yapan Kelâm Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Orhan AKTEPE danışmanlığında "Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı (2020). Evli ve iki çocuk babasıdır.

Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK

İlk yüksek lisansını Ankara Üniversitesi'nde Dinler Tarihi alanında yaptı. Alanıyla ilgili araştırmalarda bulunmak üzere Hindistan Dış İşleri Bakanlığı'nın desteğiyle 2011-2013 yılları arasında Hindistan'da bulundu. Bu süre zarfında Benares Hindu Üniversitesi Hint Dinleri ve Felsefesi bölümünde ikinci yüksek lisansını tamamladı. 2014 yılında bitirdiği teziyle "Bilim Doktoru" unvanı aldı. 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Tübitak projesi kapsamında ABD Columbia Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmalarda bulundu ve alanıyla ilgili dersler verdi. Hint Düşüncesinde İslam Algısı adlı çalışmasıyla Doçentlik unvanı aldı (2019). Dürrüşehvar Sultan'ın Hint toplumuna katkılarına dair alan araştırması yapmak amacıyla Haydarabad'da bulundu (Ocak-Mart 2019). Hint inanç ve kültür tarihi, Hint düşüncesinde Müslüman ve Türk algısı ve Hindu-Budist-Müslüman ilişkileri üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Bunun yanı sıra İslam tasavvufu ve Hint mistisizminin etkileşimi ve Hint-Türk ilişkileri üzerine de araştırmalarda bulunan Kutlutürk, hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır.

Doç. Dr. Hasan OCAK

24.11.1975 tarihinde İzmir'in Urla İlçesine bağlı Gölcük Köyü'nde doğdu. İlköğrenimini köyde bitirdikten sonra 1986'da hıfzını tamamladı(1989). Ardından İzmir İHL'den mezun oldu ve Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. (1995) Fakülte mezuniyetinin ardından (2000) SÜ.SBE. Felsefe ve Dinbilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans (2003) ve doktora (2009) yaptı. 2001-2008 yılları arasında İmam-Hatip ve vaiz olarak görev yapan yazar daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nca açılan sınavlarda başarılı bulunarak DİB. Kayseri Eğitim ve İhtisas Merkezi ve Diyanet Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi'ne (Konya) Eğitim Görevlisi olarak görev yaptı. Eğitim Görevlisi olarak çalıştığı süre zarfında Eleştirel Düşünme ve Mantık, Akaid-Kelam, Ahlak Felsefesi, Tasavvuf, İslam Felsefesi, Dinler ve Mezhepler Tarihi, İletişim ve Rehberlik, Yaygın Din Eğitimi gibi derslerin

yanında Arapça ve Temel İslam Bilimleri alanında dersler verdi. Bir televizyon kanalında "Sözden Öze" adlı dini-düşünsel içerikli bir programın yapımcılığını ve sunuculuğu ile 'Dini İhtisas Dergisi'nin editörlüğünü yaptı. 01.12.2003 tarihinde İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Felsefesi ABD'ye Öğretim Üyesi olarak atandı. Kasım 2019 tarihinden itibaren Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Din Felsefesi Ana Bilimdalı öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam eden yazar, ayrıca Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanlığı ve Dekan Yardımcılığı görevini de yürütmektedir.

Doç. Dr. Muhammet ÖZDEMİR

2003 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, 2005 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi yüksek lisans programından, 2012 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri İslam Felsefesi doktora programından mezun oldu. 27 Mart 2018 tarihinde Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı tarafından "felsefe doçenti" unvanı verildi. Fenerbahçe Lisesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü ve Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi gibi kurumlarda çalışmıştır. Öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir. Oryantalizm eleştirileri, post-kolonyalizm, çağdaş Batı felsefesi, bilim tarih yazımı, beden felsefeleri, düşünme/düşünce ekonomisi ve İslam felsefesi alanlarında uzmandır. Transhümanizm, posthümanizm ve yaşamın anlamına ilişkin çalışmalarına devam etmektedir. Arapça ve İngilizce bilmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ŞENAVCU

2003 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek Lisansını 2006 yılında, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda "Japon Dinî Bayramları" adlı teziyle, doktorasını ise 2015 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda "Dünden Bugüne Japon Budizmi: İnanç ve Uygulamaları" başlıklı teziyle tamamladı. 2005–2007 tarihleri arasında

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2007-2015 yılları arası Adana ve Çanakkale'nin çeşitli okullarında İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak çalışan Şenavcu, 2015 yılından bu yana ise İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Dinler Tarihi Bilim Dalında Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babası olan Şenavcu, başta Japon inançları olmak üzere, filmlerde kullanılan dinî ögeler ve filmlerin insanlar üzerindeki etkileri ile Dinler Tarihi derslerinin daha verimli hale getirilmesi üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Prof. Dr. İsmail TAŞ

İlk ve Orta öğrenimini Bolvadin'de, İlahiyat Fakültesini (1989), Yüksek Lisans (1992) ve Doktora (1999) çalışmalarını Selçuk Üniversitesi'nde tamamladı. 1995-1996 eğitim öğretim yılında doktora çalışması nedeniyle Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın katkılarıyla Çuvaşistan ve Tataristan'da bulundu. Haziran 1999'da Doktor, Kasım 2001 yılında Yardımcı Doçent oldu. 1999-2001 yılları arasında Kırgızistan-Oş Devlet Üniversitesinde Öğretim üyeliği ve Dekan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 2006 yılında İslam Felsefesi alanında doçentlik unvanını aldı. 05.06.2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Profesör oldu. 2013-2014 Eğitim Öğretim yılında Şırnak Üniversitesinde Rektör Yardımcılığı yaptı. 2016-2019 Yılları arasında Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanlığı yaptı. Halen İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı Başkanı Necmettin Erbakan Üniversitesinde görevine devam etmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Başlıca Çalışmaları şunlardır.

Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji, Ebu Süleyman es Sicistani ve Felsefesi, İhvân-ı Safâ'da Felsefe ve Din Münasebeti, Türk İslam Düşüncesi Yazıları gibi eserleri ve yanı sıra alanıyla ilgili olarak birçok makale, tebliğ ve kitap bölümü yazarlığı vardır.

Prof. Dr. Mustafa TEKİN

1968 yılında Konya'da doğdu. 1991 tarihinde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1995 tarihinde Din Sosyolojisi bilim dalında "Mevlâna Celâleddin Rûmi'nin Eserlerinde Din ve Toplum"

isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2003 yılında "Türkiye'de Aydın Kadınlara Göre Din ve Kadın" isimli teziyle doktor oldu. 2004 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlâhiyat Fakültesine Yardımcı Doçent olarak atandı. 2006-2007 öğretim yılı içinde İngiltere'de York Üniversitesi Centre For Women's Studies'de "A Comparative Study on the Freedom of Women in the Context of Religion-The Cases of Turkey and England" (Din Bağlamında kadın Özgürlüğü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma-Türkiye ve İngiltere Örnekleri) konusunda doktora sonrası araştırma yaptı. 2009 yılında doçent; 2014 yılında profesör oldu. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde din sosyolojisi A.B.D. başkanı ve öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk babası olup Arapça ve İngilizce bilmektedir. Yayımlanmış birçok kitapları, makaleleri; yurtiçi ve yurtdışında sunulmuş bildirileri vardır. 1992-1993 yıllarında aralıklarla Konya'da "Merhaba" gazetesinde köşe yazıları yazmıştır. 1995-1996 yıllarında Yeni Şafak gazetesi Düşünce Günlüğü sayfasında yazıları yazmış; ayrıca Milat gazetesinde köşe yazarlığına devam etmektedir. Farklı televizyonlarda programlarda yapmıştır.

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi (1986). Aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde Yüksek Lisans (1989) ve Doktorasını (1996) tamamladı. Yüksek Lisans'ta *Fârâbi ve Thomas Aquinas'ın Tanrı Anlayışları*'nı, Doktora'da ise *Çağdaş İngiliz Felsefesinde Ateizm Problemi*'ni çalıştı. 1997-2010 tarihleri arasında TDV İSAM'da araştırmacı olarak, 2010- 2014 yılları arasında ise İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde çalıştı. Ahmet Yesevi (TURTEP), Bahçeşehir ve Marmara Üniversitelerinde de misafir hoca olarak dersler verdi. Aralarında Kahire, Londra, Sofya, Moskova ve Tahran Üniversitelerinin bulunduğu çeşitli yerlerde araştırmalar yaptı, bilimsel etkinliklere katıldı. İngilizce, Arapça ve Bulgarca bilmekte *Filozofların Tanrısı* (İz Yayıncılık, İstanbul 2020), *Teizm ya da Ateizm* (İz Yayıncılık, İstanbul 2020), *Ateizm Çıkmazı* (DYİB, Ankara 2019) ve *John Scotus Erigena Metafiziği* (İstanbul, 2014) adlı eserleri bulunmaktadır. Topaloğlu, 2014 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi olarak görev yapmakta, halen de Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm başkanlığını yürütmektedir.